

Kur'an'da Yer Alan Başlıca Ziraâ Temalar

Necdet ÇAĞIL*

Abstract

The Main Themesconnected with Agriculture from the Point of View of Koran. Koran -as it's known- is not an agricultural book, but it doesn't mean that Koran never talk about some subjects which connected with the agriculture. So, we can see that Koran sometimes deals with some agricultural topics and instruments; as growing of plants, trees, gardens, grains, fruits, etc., by means of the rainwater, and Koran also speak of nature of soil and its quality as well. It's a fact that, Koran as soon as presents all of these subjects, it demands from human beings to think about God's portents and creation and to believe in His uniqueness and raising on the Day of Resurrection and to worship their Lord.

Keywords: Koran, agriculture, soil, water, plant, believe.

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerim'i herhangi bir bilim dalı için özel kanun ve kurallar vazeden, ansiklopedik bilgiler sunan bir kitap olarak görme gibi bir lüksümüz olmamalıdır. Zira Kur'an, tıpkı diğer Semavî Kitaplar gibi, insanların kendi maddî imkânlarıyla elde edemeyecekleri ölmez değerleri onlara sunma adına bir "yol gösterici" olarak gelmiş olup, amacı, insanın dünya ve ahiret mutluluğunu temin etmektir. Bu "yol gösterici" oluşunun yanı sıra Kur'an'ın, pek çok konuda olduğu gibi *ziraat* konusunda da zaman zaman önemli bilgiler sunduğu bir vakıadır ki, bu da çok doğaldır. Zira dinin merkezinde yer alan insan, her şeyden önce toprağın mahsulüdür. Dolayısıyla, insanın toprakla olan bu sıkı alâkası ve topraksız yapamayacağı gerçeği, Kur'an'da ziraâ unsurların genelde bir yaklaşımla, yer yer karakterize edilmesi dâhilinde şekillenip karşımıza çıkmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, Kur'an ziraâ temalara değinirken, bunu, öncelikle "iman"

* **Doç.Dr.**, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ncagil@hotmail.com

ve “tevhit” merkezli olarak, hem ahiretteki dirilişin ispat ve izdüşümünü oluşturmak üzere, “yaratma” ilkesini ön plana çıkaracak şekilde ilahî azamet ve kudretin bir tecellisi, hem de *Aşkın (Müteal)* olan Bir Tek Yaratıcı’ya kulluğun bir gerekçesi olarak sunmaktadır. Yani Kur’an, ileride ele alacağımız belli başlı ziraî temaları sunarken, öncelikli amacı, tevhit akidesi bünyesinde tebellür eden iman esaslarını yerleştirmek olup, işlenen ziraî temalar, sadece bu amaca hizmet eden tali unsurlar olarak takdim edilmiştir.

Şimdi ziraatla ilgili, Kur’an-ı Kerim’de yer alan temel kavram ve unsurları maddeler halinde sunmaya çalışalım:

1. Hars

Sözlükte “toprağa tohum atmak, toprağın ziraat için hazırlanması, tarım, ekin, ekin ekip, ağaç dikmek, lehte iş yapmak, mal kazanıp biriktirmek, toplamak, çoğaltmak, canlandırmak” anlamlarına gelen *hars* sözcüğü¹, Kur’an’da hem fiil, hem de isim olarak kullanılmaktadır. Örneğin, “*Eferaeÿtum mâ tahrusûn: Şimdi bana ektiğinizi haber verin!*”² ayetinde bu tabir fiil olarak; “...*lâ zelûlun tusîru’l-arda velâ tesqî’l-harsa: ...O ne boyunduruğa koşulup arazi süren, ne de hars (ekin) sulayan bir inektir.*”³; “*en-iğdû ‘alâ harsikum in kuntum sârimîn: Madem devşireceksiniz, hadi erkenden harsınızın (mahsulünüzün) başına gidin!*”⁴ gibi ayetlerde ise isim olarak kullanılmıştır.

“Hars” tabirinin Kur’an’da teşbihli anlatıma konu olduğunu da görmekteyiz. Örneğin, “*Men kâne yurîdu harsa’l-âhirati nezid lehû fî harsih. Vemen kâne yurîdu harse’d-dunyâ nu’tihî minhâ...: Kim ahiret harsını (kazancını) istiyorsa, onun kazancını artırırız. Kim de dünya harsını (kârını) istiyorsa, ona da dünyadan bir şeyler veririz...*”⁵ ayetinde geçen “*harsa’l-âhirati (ahiret harsı)*” ifadesi, gerçekte bir teşbih olup, bununla kastedilen “ahiret sevabı”dır. Zira “hars” aslında tohumun toprağa atılmasının ve

1 Halîl b. Ahmed, Ebû Abdurrahmân el-Ferâhîdî, *Kitâbu’l-Ayn*, Beyrut 1988, III, 205; İbn Dureyd, Ebû Bekr Muhammed, *Cemheratu’l-Luga*, Beyrut, ts., II, 34-35; İbn Fâris, Ebu’l-Huseyn Ahmed, *Mucmelu’l-Luga*, Beyrut 1986, I, 230; Râgıb Isfehânî, Ebu’l-Kâsım Huseyn, *el-Mufredât fî Garîbi’l-Kur’ân*, Beyrut, ts., s. 112; İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâluddîn, *Lisânu’l-Arab*, Beyrut 1990, II, 134-135, “h-r-s”.

2 Vâkıa 56/63.

3 Bakara 2/71.

4 Kalem 68/22.

5 Şûrâ 42/20.

ondan hâsıl olan ekinin adıdır. Burada ahiret sevabının ekine benzetilmesinin esprisi, bunun dünyadaki amel sayesinde elde edilmesidir. İşte bu yüzden “*Dünya ahiretin mezrasıdır*” denmiştir⁶. Nitekim bu manada dünya insanlar için bir ziraat mahalli, insanlar da oradaki ziraatçılar olarak telakki edilmiştir⁷.

“Hars” tabirinin şık bir teşbihli anlatıma konu olduğu bir başka örneği, “*Nisâukum harsun lekum...: Kadınlarınız sizin harsınızdır (ekeneğinizdir)...*”⁸ ayeti oluşturmaktadır. Bu ayette, kadınların rahmine bırakılan meni latif bir teşbihle tarlaya atılan tohuma benzetilmiştir. Zira toprak, kendine ekilen tohum sayesinde insanların bekasını (geçimini) temin ederken, kadın da, kendine ekilen (meni) sayesinde insan türünün bekasını temin etmektedir⁹. Böylece “*Kadınlarınız sizin ekeneğinizdir*” ifadesi, “*Onlar çocuklarınızın üreme mahalleridir*” anlamına gelmektedir¹⁰. Kur’an’ın bu teşbihli anlatımından yola çıkarak diyebiliriz ki, toprak, bitki kültürünün kaynağı olduğu gibi, kadın da insan kültürünün kaynağıdır. Esasen “hars” deyiminin, “kültür” ve “medeniyet” kavramlarını ifade ettiği bilinmektedir. Nitekim Ziya Gökalp milletleri dört nevi halinde taksim edip incelerken, üçüncü tip olarak “*Harsî Milletler (Nations Culturelles)*” tabirini kullanmakta ve o meyanda “hars”ın birbirine merbut *Manzûme = Systeme*’lerden teşekkül ettiğini belirtmektedir ki, harsı teşkil eden bu manzumeler din, ahlâk, hukuk, sanat, dil, ekonomi ve fen alanlarını kapsamaktadır¹¹.

Öte yandan Kur’an “zar” tabirini “hars” anlamında kullanmakta olup, “*Yunbitu lekum bihi’z-zar’a ve’z-zeytûne ve’n-nahîle...: (Allah) o su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar...bitirir...*”¹² ayeti bunun örneğidir. Ne var ki, bu benzerlik, “zar” tabirinin isim olarak kullanılmasıyla kayıtlı olup, zaten bu iki tabirin lügat olarak ortak kullanım alanı bulduğu kaynaklarda belirtilmektedir¹³. Fakat fiil olarak kullanılmaları durumuna

6 Beydâvî, Nâsiruddîn Abdullâh b. Ömer, *Envâru’t-Tenzil ve Esrâru’t-Te’vîl*, İstanbul 1885, II, 396-397. Vurgular tarafımızdan yapılmıştır.

7 Râgıb İsfehânî, s. 112.

8 Bakara 2/223.

9 Râgıb İsfehânî, s. 112; Beydâvî, I, ... Vurgu ve ilaveler tarafımızdan yapılmıştır.

10 Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr, *Câmi’u’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, Beyrut 1992, II, 404.

11 Bk. Gökalp, Ziya, *Makaleler III*, Hazırlayan: M. Orhan Durusoy, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 13. Ayrıca bk. Tahsin Görgün, “Medeniyet”, *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 300.

12 Nahl 16/11. Diğer ayet örnekleri için bk. En’âm 6/141; Ra’d 13/4; İbrâhîm 14/37; Şuarâ 26/148.

13 Bk. Halîl b. Ahmed, I, 353; İbn Dureyd, II, 321; İbn Fâris, II, 450, “z-r-‘a”.

gelince, Kur'an bu iki tabir arasında fark gözetmiştir. Nitekim: “*Eferaey-tum mâ tehrusûn. Eentum tezra'ûnehû em nahnuzzârî'ûn: Şimdi bana hars ettiğinizi (ektiğinizi) haber verin! Onu siz mi ziraat ediyor (bitiriyor)sunuz, yoksa ziraatçılar (bitiriciler) biz miyiz?*”¹⁴ ayetlerinde Cenabı Hak “hars”ı insanlara, “ziraat”ı ise, -“bitkiyi bitirme” anlamında- kendi zatına nispet etmiştir ki, bu “bitirme” eylemi, gerçekte beşerî değil, ilahî eylemler kategorisine dâhildir. Nitekim bu manada “*Zara'allâhu veledek: Allah senin çocuğunu yetiştirsin!*” denir¹⁵.

2. Toprak

Ziraatın medarı olan toprak, dinî inancımıza göre aynı zamanda ilk insanın (Hz. Âdem) menşeyini; yaratıldığı orijinal maddeyi ifade eder. Hz. Âdem'in topraktan yaratılışı keyfiyeti, Kur'an'ın yanı sıra Kitabı Mukaddes'te de yer almakta olup,¹⁶ ne var ki, insanî varlığın esasını oluşturan bu toprağın mahiyeti ve fizikî yapısına dair Kur'an'da daha teferruatlı bilgi verildiği bir gerçektir. Bu cümleden olarak, insanın yaratıldığı toprak, yüce Kitabımızda: “çamurdan süzölmüş öz (sülâle)”,¹⁷ “yapışkan çamur (tîn-i lâzib)”,¹⁸ “pişmiş, kuru çamur; şekillenmiş kara balçık (salsâl/hamein mesnûn)”¹⁹ ve “fırınlanmış, tınlayan çömlekçi çamuru (salsâl-i fahhâr)”²⁰ şeklinde sıfatlar giymektedir. Bunun yanı sıra insanın, yaratıldığı nutfeyi (sperma) oluşturan biyolojik maddelerin asıl itibarıyla topraktan gelmesi sebebiyle, yaratılışın doğrudan toprağa nispet edildiği de bir vakıa olup:

“...*Seni topraktan, sonra nutfeden yaratan, sonra da seni eksiksiz bir insan olarak düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun?*”²¹

“...*Şüphesiz biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan,*²² *sonra da yaratılışı belli belirsiz bir mudgadan*²³ *yarattık.*”²⁴ ayetleri bunu orta-

14 Vâkıa 56/63-64.

15 Râgıb İsfehânî, s. 212.

16 *Tekvin* 1: 26-28, 2: 7.

17 *Mu'minûn* 23/12.

18 *Sâffât* 37/11.

19 *Hicr* 15/26,28,33.

20 *Rahmân* 55/14.

21 *Kehf* 18/37.

22 Sperma ile döllenmiş dişi yumurtadan bir hafta zarfında oluşan hücre topluluğunun, rahim cidarına asılıp gömülmüş formu.

23 Çiğnenmiş gibi üzerinde diş izlerini andıran şekiller taşıyan; henüz uzuvları teşekkül etmemiş cenin.

24 *Hac* 22/5.

ya koymaktadır.²⁵ Bu ayetlerde insan neslinin ilk etapta topraktan yaratıldığıının belirtilmesi, onun aslının (Hz. Âdem) maddesinin veya maddesinin (meni) aslının toprak olması; meniyi oluşturan besinlerin topraktan gelmesi sebebiyledir.²⁶ Ayrıca:

*“Sizi topraktan yarattık; yine sizi oraya döndüreceğiz ve bir kez daha sizi oradan çıkaracağız.”*²⁷

*“Allah sizi yerden bitki bitirir gibi bitirmiştir. Sonra sizi yine oraya döndürecek ve sizi yeniden çıkaracaktır.”*²⁸ ayetlerinin ifadesi doğrultusunda toprak, insan varlığının ontolojik koordinatlarını teşkil eden üç farklı merhaleye; yaratılış, ölüm ve diriliş süreçlerine zarf oluşturma gibi bir işlevliği haiz olmanın yanı sıra, mümbitliğin, yetiştiriciliğin ve yeniden hayatla buluşturmanın sembolü olarak sunulmaktadır. İncil’de de: *“Size doğrusunu söyleyeyim: Buğday tanesi toprağa düşüp ölmedikçe yalnız kalır; ama ölürse çok ürün verir...”*²⁹ denirken bu, *teşbih* bazında Hz. İsa’nın öldükten sonra tekrar dirilip, insanları irşada devam edeceği anlamı çerçevesinde aynı gerçeği vurgulamaktadır. Öyle gözüküyor ki, inkârcılar alaycı ve yadırgayıcı bir üslûpla: *“Sahi biz ölüp, bir toprak ve kemik yığından olduktan sonra mı diriltilecekmiz?”*³⁰ diye sorarlarken, toprağı çürüyüp yok olmanın ölçütü görme yanılıgısına düşüyor; onun biyolojik dinamizmini, mümbitliğini kavrayamıyorlardı. Nitekim: *“...Yeryüzünü de ölü, kuru kuru görürsün; fakat biz onun üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarır ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.”*³¹ ayeti, toprağın biyolojik açıdan havi olduğu canlılık ve dinamizme işaret etmektedir.

Kur’an’da toprağın, biyolojik ve kimyasal yapısı itibariyle başlıca iki sınıfa ayrıldığını görmekteyiz:

*“Toprağı iyi ve elverişli beldenin bitkisi, Rabbinin izniyle bol ve bereketli çıkar. Toprağı kötü ve elverişsiz olandan ise faydasız bitkiden başkası çıkmaz...”*³² Bu ayette *temsîlî* bir anlatıma yer verilmiş olup, Kur’an’ın indirilişi yağmurun yağmasına, Allah’ın ayetlerini tefekkür edip, onlardan yararlanan kimse (mümin) kaliteli ve elverişli toprağı, bu ayetler karşı-

25 Aynı manayı vurgulayan diğer iki ayet için bk. Mu’minûn 23/14; Mu’min 40/67.

26 Beydâvî, II, 13, 95.

27 Tâ Hâ 20/55.

28 Nûh 71/17-18.

29 Yuhanna 12: 24.

30 Mu’minûn 23/82, Sâffât 37/16, Vâkıa 56/47.

31 Hac 22/5.

32 A’râf 7/58.

sında hiç umursamayan, etkilenmeyen kimse de (inkârcı) tarıma elverişli olmayan çorak toprağa benzetilmiştir.³³

Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 662-63)'den gelen bir rivayette ise Hz. Peygamber teşbihli bir anlatımla toprağın üç türüne işaret etmiştir: "Allah'ın benimle gönderdiği hidayet ve ilim bol yağmura benzer. Bu yağmur, kâh öyle bir temiz toprağa düşer ki, o, suyu kabul eder de çayır ve bol ot yetişir. O toprağın bir türü de vardır ki, verimsizdir; (ama) suyu üzerinde tutar da, Allah onunla halkı faydalandırır; ondan hem kendileri içerler hem hayvanlarını sularlar hem de tarım yaparlar. Bu yağmur diğer bir tür toprağa daha isabet eder ki, düz ve kaygandır; ne suyu üzerinde tutar, ne de çayır bitirir. İşte, Allah'ın dinini anlayıp, Allah'ın benimle gönderdiği şeyden faydalanan ve bunu bilip başkalarına bildiren kimse ile, buna bîgâne kalan ve Allah'ın benimle gönderilen hidayetini kabul etmeyen kimsenin durumu böyledir."³⁴ Bu nebevî taksimde topraklar ve insanlar üç kısma ayrılmaktadır: a) Hem faydalandıran hem kendisi faydalanan, b) Faydalandıran, fakat kendisi faydalanmayan, c) Ne faydalandıran ne de faydalanan.³⁵ Bu üçlü taksimde ilk maddenin humuslu toprağı, ikinci maddeninse killi toprağı tasvir ettiği düşünülebilir.

Kur'an'da toprağın renginden de bahsedilmekte olup: "...Dağlardan da beyaz, kırmızı, (birbirinden farklı) çeşitli renklerde ve simsiyah yollar (katmanlar) yaptık."³⁶ ayeti bunu dile getirmektedir.

3. Su

Canlılık ve yaşamın sembolü olan suyun, Kur'an'da ziraat için "olmazsa olmaz" vasfını haiz bir konumda sunulduğu bir gerçektir. Öyle ki, yediğimiz ekmekten, hayvanlarımızın yiyeceğine varıncaya dek, bütün bir besin zincirinin yanı sıra, giyeceklerimizin de temel kaynağını oluşturan tüm bitki ve canlıların varlığı suya bağlanmaktadır. İşte bununla ilgili bazı örnekler:

"...O, gökten su indirip, onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkarandır."³⁷

"...Her canlıyı sudan meydana getirdik..."³⁸

33 Beydâvî, I, 428. Ayrıca bk. Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf*, Mısır 1966, II, 84.

34 Buhârî, İlim, 20.

35 Ahmed Naim, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecdî-i Sarîh Tercümesi (Tecdî'in Metin Kısmı ve Osmanlıca Orijinalli)*, Evkaf Matbaası, İstanbul 1926-1927, I, 69.

36 Fâtır 35/27.

37 Bakara 2/22.

38 Enbiyâ 21/30.

“Allah her canlıyı sudan yarattı: İşte bunlardan bir kısmı karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayak, kimi de dört ayak üzerinde yürür...”³⁹

Bu ayette “karnı üzerinde” ifadesiyle yılan gibi sürüngenlere; “iki ayak üzerinde” ifadesiyle insan ve kuş türü gibi canlılara; “dört ayak üzerinde” ifadesiyle de, davar ve vahşi hayvan türlerine işaret edilmekte olup, ayrıca “dört ayak üzerinde” derken bu, yengeç, hamamböceği, örümcekgiller ve kırkayak gibi “çok ayaklılar”ı da kapsamına almaktadır.⁴⁰

“Kupkuru yere suyu ulaştırıp da, onunla hem hayvanlarının, hem kendilerinin yiye geldikleri ekini çıkarmakta olduğumuzu görmediler mi?...”⁴¹

“O, gökten sizin için su indirendir. İçeceğiniz de, hayvanlarınızı otlatacağınız bitkiler de işte bu sudan meydana gelir.”⁴²

“Ey ademoğulları! Size avret yerlerinizi örtecek giysi ve süslenecek elbise indirdik...”⁴³ Bu son ayette müsebbebiyye -sebebe bağlananın (giysi) zikredilip, sebebin (yağmur) kastedilmesi- türünden bir mecaza yer verilmek suretiyle, gökten indirilen ve giysilerin ana maddesinin oluşumuna sebep teşkil eden yağmur, o giysilerin yerine konmakta ve yerde oluşanın gökten inenle sıkı ilişkisi nedeniyle, gökten bizzat elbise indiriliyormuş gibi bir anlatım sergilenmektedir. Zira giysiler ya pamuk ve keten gibi bitki türünden, ya da karada ve suda yaşayan hayvan cinslerinin kürkünden (yün, yapağı, tiftik, kıl, deri vb.) elde edilir ki, bunların hepsini kıvama erdiren yağmurdur.⁴⁴

4. Güneş

Kur’an’da güneş daha çok kozmolojik ve astronomik açıdan konu edilmekle birlikte,⁴⁵ güneşle bitki arasında bir ilgi bulunduğu -dolaylı da olsa- delâlet eden bazı ayetler mevcuttur. Bu konuda şu örnekleri sıralayabiliriz:

39 Nûr 24/45.

40 Câhız, Ebû Osmân Amr, *Kitâbu'l-Hayevân*, Beyrut 1969, IV, 271-272; Mâverdî, Alî b. Muhammed, *en-Nuket ve'l-Uyûn*, Beyrut 1992, IV, 114-115; Beydâvî, II, 147; Sâvî, Ahmed el-Mâlikî, *Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, Mısır 1939, III, 144.

41 Secde 32/27.

42 Nahl 16/10.

43 A'râf 7/26.

44 Nahhâs, Ahmed b. Muhammed, *İ'râbu'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, II, 120; Begavî, Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, *Ma'âlimu't-Tenzîl*, Bombay 1852, II, 3-4; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer, *Mefâtihu'l-Gayb*, Mısır 1938, XIV, 51; Ukberî, Abdullâh b. Huseyn, *et-Tibyân fî İ'râbi'l-Kur'ân*, Mısır 1976, I, 562; Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, Beyrut 1988, VII, 118.

*“Alev alev yanan; aydınlatıcı ve ısıtıcı bir kandil yarattık. Taneler, bitkiler, (ağaçları) sarmaş dolaş olmuş bağlar, bahçeler çıkaralım diye yüklü, yoğun bulutlardan şarıl şarıl yağmur yağdırdık.”*⁴⁶ Bu ayetlerde önce güneşin “ısıtıcı” özelliğine değinilip, hemen ardından yağmur ve bitkiden bahsedilmesi, su + güneş + bitki üçlü kombinasyonuna dikkat çeken bir görüntü sergilemektedir. Zira bitkinin bitirilmesi işinde gök ve yer arasında ciddi bir irtibat olduğu; bunların birbiriyle koordineli biçimde doğal olaylara zemin hazırladığı bir vakıdır. Nitekim bu ayetlerin yorumlanması sadedinde gök kocaya, yer zeyceye, yağmur meniye, bitkiler de doğan çocuklara benzetilmiştir.⁴⁷

*“Allah’ın rızasını kazanmak ve ruhlarındaki cömertliği kuvvetlendirmek için mallarını hayra harcayanların durumu, bir tepede kurulmuş güzel bir bahçeye benzer ki, üzerine bol yağmur yağmış da iki kat ürün vermiştir; ona bol yağmur düşmese bile, (hiç olmazsa) bir çisenti isabet eder (de yine ürün verir)...”*⁴⁸ Teşbihli anlatımın yer aldığı bu ayette bahçenin, -dağ olmamak şartıyla- yüksekçe bir yerde kurgulanmasının esprisi, böyle bir bahçenin bol güneş alması ve aşılacağı rüzgârlara açık olması sebebiyle kalite arz etmesidir. Zira çukur yerde bulunan bir bahçe böyle olmayacağı için, canlılık yönünden zayıf kalır.⁴⁹

*“... O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki, güneşin sırf doğduğu yere, ya da sırf battığı yere ait olmayan mübarek bir ağaçtan; zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, kendisine bir ateş dokunmasa bile, neredeyse ışık vermek üzeredir...”*⁵⁰ Başından itibaren, Allah’ın nurunun teşbihli bir anlatım formu dâhilinde sunulduğu bu ayette, kandillerin ana yakıtı olan zeytinyağının elde edildiği zeytin ağacından bahsedilirken, söz konusu ağacı betimleyen: “doğuya da batıya da ait olmayan” ifadesi, hem meyvesi hem yağı kaliteli olan bir zeytin ağacını anlatmaktadır ki, burada kastedilen, sırf kuşluk güneşinden yararlanıp, öğlen sonrası güneşine kapalı kalacak biçimde doğuda bulunan veya sırf öğlen sonrası güneşinden yararlanıp, kuşluk güneşine kapalı kalacak biçimde batıda bulunan ve böylece ara ara güneş alan bir zeytin ağacı değil; aksine, sabah akşam,

45 Örnekler için bk. Ra’d 13/2, Enbiyâ 21/33, Lokmân 31/29, Yâsîn 36/38, 40, Rahmân 55/5.

46 Nebe’ 78/13-16.

47 Bikâî, Burhânuddîn İbrâhîm, *Nazmü’l-Durer fî Tenâsubi’l-Ây ve’s-Suver*, Beyrut 1995, VIII, 298.

48 Bakara 2/265.

49 Bikâî, I, 518-519.

bütün bir gün boyu güneşe açık olan yahut sırf güneşe veya sırf gölgeye maruz kalma yerine, birbirini izleyecek biçimde hem güneşten hem de gölgeden nasiplenene zeytin ağacıdır. Zira böyle bir ağacın zeytini dolgun olduğu gibi, bu zeytinin yağı da kaliteli, güçlü ve iyi aydınlatıcıdır.⁵¹

5. Rüzgâr

Canlıların ve bitkilerin yaşamında çok önemli bir rolü haiz olan rüzgâr, gerçekte güneş ısısının harekete geçirdiği havadan (hava akımı) başka bir şey değildir. Şayet hava sakin ve sabit kalsaydı da rüzgâr oluşmasaydı, yaşam olmazdı.⁵²

“O dilerse rüzgârı durdurur da, onlar denizin üzerinde kalakalırlar...”⁵³ ayeti, Kur’an’ın nâzil olduğu o dönemlerde gemilerin hareketini sağlayan yegâne doğa gücü olması nedeniyle rüzgârın ne büyük bir nimet olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim rüzgâr “bitkinin hayatı” diye tanımlanmış ve bu bağlamda: “Rüzgâr Rahman’ın nefesindedir” şeklinde bir vecizeye yer verilmiştir.⁵⁴

Kur’an başlıca iki tür rüzgârdan bahsetmektedir ki, bunlardan birisi, genellikle *tekil* sıygalı olarak “rîh” şeklinde kullanılmakta olup, bununla eski sapık toplumların helâki için gönderilen azap rüzgârları (kasırgalar) ve ekini yakıp mahveden sam yeli kastedilirken,⁵⁵ diğeri *çoğul* sıygalı olarak “riyâh” şeklinde kullanılan ve bununla, çiçeklerin döllenesini sağlayan ve yağmur getiren rüzgârın kastedildiği rahmet rüzgârlarıdır. Bizim konumuz bu ikinci rüzgâr türü olup, bununla ilgili birkaç ayet meali sunmak istiyoruz:

“O, rüzgârları rahmetinin (yağmurun) önu sıra müjde olarak gönderendir. Nihayet (bu rüzgârlar) ağır bulutları yüklenince, onları ölü bir memleket sevk ederiz de, oraya suyu indirip, onunla türlü türlü meyveler çıkarırız...”⁵⁶

“O, rüzgârları gönderen Allah’tır; bu rüzgârlar da bulutları harekete geçirir. Allah bu bulutları dilediği gibi (bazen bütün göğü kaplayacak şekil-

50 Nûr 24/35.

51 Ebû Ubeyde, Ma’mer, *Mecâzu’l-Kur’ân*, Beyrut 1981, II, 66; Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm, *Ma’âni’l-Kur’ân*, Beyrut 1988, IV, 45; Mâverdî, IV, 104; Zemahşerî, III, 67-68; Beydâvî, II, 142.

52 Cevherî, Tantâvî, *el-Cevâhir fi Tefsiri’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Mısır 1931, VIII, 31.

53 Şûrâ 42/33.

54 Bikâi, I, 519.

55 Bk. Fussilet 41/16, Zâriyât 51/41, Kamer 54/19, Hâkka 69/6, Âl-i İmrân 3/117, Rûm 30/51.

56 A’râf 7/57.

de) yayar ve (bazen) parçalı kılar; nihayet yağmurun onların arasından çıktığını görürsün.”⁵⁷

“Rüzgârları da aşılایıcı olarak gönderdik ve gökten bir su indirip, onunla su ihtiyacınızı karşıladık. O suyu (yer katmanlarında) depolayan siz değilsiniz.”⁵⁸ Bu ayetler, rüzgârların iki temel fonksiyonuna; döllendirici ve yağmur taşıyıcı oluşuna dikkat çekmektedir. Bilhassa, naklettiğimiz son ayet bu hususta daha bir belirleyicilik arz etmektedir. Şöyle ki, ayet metninde yer alan “levâqih” çoğul kelimesi, ya “hamile deve” anlamındaki “lâqih”, ya da “aşılایıcı” anlamındaki “mulqih” lafzının çoğuludur. Birinci değerlendirmeye göre kelime, “özünde rutubet barındıran ve yağmurun yağmasını sağlayan rüzgârlar” anlamına gelmekte olup, burada rüzgârların “hamile deve”ye benzetilmesi, bu rüzgârların yağmur yağdıran bulutların oluşması hususunda hayır getirici olmaları sebebiyledir. Nitekim: “...Hani o Âd kavminin üzerine **hayırsız** (köklerini kesen, kasıp kavuran) rüzgârı göndermiştik.”⁵⁹ ayetinde ifade edilen azap rüzgârından da **akîm** (kısır; hayırsız) diye bahsedilmektedir.⁶⁰

İkinci değerlendirmeye göre ise burada kastedilen, rüzgârların bitkileri ya da bulutları aşılایıcı olmasıdır. Bulutların aşılınması su buharıyla,⁶¹ bitkilerin aşılınması ise, bunların erkek çiçeklerine ait ince tozların rüzgârlar vasıtasıyla kaldırılıp, dişi çiçeklere nakledilmesiyle gerçekleşir. İşte bu tozlaşma sayesinde bitki ürün vermeye elverişli hale gelir.⁶²

6. Bitki

Kur’an, gerek bitkinin bitirilişi keyfiyeti gerekse bitkilerin türleri hakkında zengin bilgiler sunmaktadır.

6.1. Bitkinin Bitirilişi Keyfiyeti

Yüce Kitabımız, bitkinin bitirilişi keyfiyetini, bazı fizikî tasvirler eşliğinde bizlere sunmuş bulunmaktadır. İşte bununla ilgili bazı örnekler:

57 Rûm 30/48.

58 Hicr 15/22.

59 Zâriyât 51/41.

60 Beydâvî, I, 646; İbn Âşûr, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1997, VII (14. cüz), 37.

61 Bugün bazı bulutların konum itibarıyla (-), bazılarının (+) yüklü tanecikler taşıdığı bilinmektedir ki, bu zıt kutuplu bulutları buluşturup aşılایan ve şimşegin oluşumunu sağlayan da yine rüzgârdır.

62 Zeccâc, III, 177; Mâverdi, III, 155; Beydâvî, I, 646; Tantâvî, VIII, 31, 149; İbn Âşûr, VII, 37-38.

“...Onların (Hz. Peygamber’in ashâbı) İncil’deki vasıfları ise şöyledir: “Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzer ki, bu, ziraatçıların hoşuna gider”...”⁶³

“...Yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yarıdık da, orada taneler... bitirdik...”⁶⁴

“...Yerin üzerine yağmuru indirdiğimiz zaman kıpırdar, kabarıp ve her türden iç açıcı çift çift bitkiler bitirir.”⁶⁵ Gerek toprağın gerekse bitkinin, ziraî işlemler süresince sergilemiş olduğu fizikî değişim keyfiyeti bu ayetlerde ortaya konmaktadır.

6.2. Bitki Türleri

Kur’an-ı Kerim bitirilen bitki türleri hakkında da oldukça zengin bilgiler vermekte olup, bunu iki başlık altında sunmak istiyoruz:

a) Bitkinin Botanik Yapısı Yönünden:

Kur’an, gerek doğrudan, gerekse teşbihli anlatım formu dâhilinde başlıca iki çeşit bitkiden bahsetmektedir ki, bu “gövdesiz” ve “gövdeli” bitki türüdür:

“Gövdesiz ve gövdeli bitkiler Allah’a secde ederler.”⁶⁶ Ayet metninde yer alan “*necm*” lafzı, baklagiller gibi, gövdesi bulunmayan ve yer üzerine yayılıp yapışan; “*şecer*” lafzı ise gövdesi bulunan ve yerden yüksekçe olan her bir bitki anlamına gelmektedir.⁶⁷

Son dönem İslâm âlimlerinden Tantâvî, ismini zikretmediği, Sorbon Üniversitesi’nde tabiat bilimcisi olarak çalışan bir botanikçiden yaptığı alıntıya göre başlıca üç tür bitki bulunmaktadır: Ağaçlar, makiler ve gövdesizler.⁶⁸

Yine Tantâvî, adını belirtmediği İngilizce bir kaynaktan naklettiğine göre bütün ağaçlar, makiler ve ziraî bitkiler “yeşil yapraklı olma” hususunda müştereklik arz ederler. Ne var ki, Tantâvî naklettiği bu görüşü beğenmemekte; zira -örneğin-mantarın ve ancak büyüteç sayesinde

63 Fetih 48/29.

64 Abese 80/25-27.

65 Hac 22/5.

66 Rahmân 55/6.

67 Zeccâc, V, 96; Mâverdî, V, 424; Zemahşerî, IV, 43.

68 Tantâvî, XXV, 16.

görülebilen bazı sayısız miktarda küçük bitkilerin yeşil yapraklı olmadığını; dolayısıyla, yeşilliğin tüm bitkiler için genelgeçer bir özellik oluşturmadığını belirtmektedir.⁶⁹ Şu halde Kur'an'da geçen "gövdesiz ve gövdeli bitkiler" ifadesi, daha belirleyici bir bitki tasnifi veriyor gibi durmaktadır. Nitekim modern botanik biliminin öngördüğü; gövde yapısını esas alan bitki tasnifi; Kur'an'ın, söz konusu bu ikili tasnifine çok yakın düşmektedir. Şöyle ki, bir bitki, genel yapısıyla üç bölümden oluşur: Kök, gövde ve yapraklar. Kök, suyu ve besleyici mineralleri topraktan emerken, yaprak da sürekli besin imal eder. Gövde ise bu ikisini birleştirme görevini üstlenmiştir.⁷⁰ Yaprak, çiçek ve meyveler için mekanik bir destek olarak görev yapan ve bu organlarla kökler arasında iletişim sağlayan gövdeler, ya toprak üstünde dik şekilde uzar, ya yeraltında kalır veya toprak yüzeyi boyunca yayılırlar. Bir kısmı ise son derece kısa ve görünmeyecek kadar küçüktürler; bu nedenle bu tip bitkilerin gövdesiz olduğu söylenir.⁷¹

Bir diğer benzer tasnife göre gövde yapısı, dış görünüşü itibariyle üçe ayrılır:

a) *Otsu Gövdeler*: Bu gruba dâhil olan bitkilerin gövdeleri, genellikle yumuşak ve yeşil olup, bunların odunsu dokuları ya çok küçüktür ya da hiç yoktur.

b) *Odunsu Gövdeler*: Bunlar (büyük ve küçük ağaçlarda olduğu gibi) oldukça kuvvetli, kalın ve uzun ömürlüdürler.

c) *Konca (Tomurcuk) Gövdeler*: Bunlar da tomurcuklardan büyüyen gelişen yeni gövde ve yaprak cinsleri olup, Kaliforniya at kestanesi buna örnektir.⁷²

Öte yandan havuç, karahindiba, patates, soğan ve çiçek soğanı gibi bitkiler, "gövdesizler" kategorisine dâhil edilebilir. Zira bu gibi bitkilerin ya çok küçük gövdeleri vardır, ya da ömürlerinin hiç olmazsa bazı aşamalarında gövdesizdirler ve bunların yaprakları veya filizleri, hemen hemen doğrudan kök sisteminin ucundan bitip büyürler ve her yıl toprak sathına çıkarlar. Seneden seneye yaşayan pek çok tıbbî otların da yer aldığı bu kategoriye ait bitkilerin ana gövdesi yeraltında gizli olup, besin depolama

69 Tantâvî, XXV, 16.

70 Sinnott, Edmund W. & Wilson, Katherine S., *Botany: Principles and Problems*, New York 1955, s. 81.

71 Daha geniş bilgi için bk. Akman, Yıldırım, *Botanik*, Palme Yayınları, Ankara 1996, s. 232-233.

72 Bu üçlü tasnif için bk. Müller, Walter H., *Botany: A Functional Approach*, New York 1964, s. 57-58.

işlevi görürler ki, bu tür gövdelere "kök gövdeler (yeraltı gövdeleri)" adı verilir.⁷³

Yine Kur'an'ın tasnifine çok benzeyen bir başka taksimde bitkiler, gövde yapılarına göre: a) *Ot cinsi*, b) *Çalı cinsi*, c) *Ağaç cinsi* olmak üzere başlıca üç kategori halinde ele alınıp incelenmektedir.⁷⁴

Söz konusu ayete tekrar dönecek olursak, Tantâvî'nin tespitine göre ayet, başlıca üç tür bitkiyi anlatmaktadır: a) Buğday, arpa ve pirinç gibi hububat cinsi, b) Ot, çayır (ve baklagiller) gibi (gövdesiz) bitki türü, c)- Hurma ve zeytin gibi ağaçlar.⁷⁵ Bu tespit, ayetin başlıca iki tür bitki tasnifini öngören ifadesiyle çelişiyor gibi gözükse de, a ve b maddeleri, -cılız gövdeli bitkileri kapsamaları itibariyle- aynı kategoriye dahil edildiğinde, gerçekte herhangi bir çelişki söz konusu olmamış olur.

"Görmedin mi Allah güzel bir sözü nasıl misal getirdi? Güzel söz, kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir ki, o , Rabbinin izniyle her zaman meyvesini verir... Kötü bir sözün misali de, yerden koparılmış, ayakta durma imkânı bulunmayan kötü bir bitkinin misali gibidir."⁷⁶ Bu ayetlerde zikredilen "güzel söz"le Kelime-yi Tevhit veya Kur'an yahut müminin kendisi; "kötü söz"le şirk veya küfür, yahut inkârcının kendisi; "güzel ağaç"la hurma, incir, üzüm ve nar gibi hoş meyveli ağaçlar; "kötü ağaç"la ebu-cehilkarpuzu gibi (gövdesiz) bitkiler kastedilmektedir.⁷⁷

"...ve bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır."⁷⁸ Bu ayette de hurma ağacının botanik yapısı belirtilmekte olup, ayetin orijinal metninde yer alan "*sıvân*"lafzı, aynı kök üzerinde büyüyüp, başka hurmayla buluşan ve böylece iki, üç ve daha fazla sayıda çatallı gövde oluşturan hurma ağacı; "*ğayru sıvân*" tamlaması ise, farklı kökten oluşan yahut çekirdekten biten tek gövdeli; yani çatalsız hurma ağacı anlamına gelmektedir.⁷⁹

b) Ürün Çeşidi Yönünden:

Yine Kur'an'da, yerin bitirdiği ürünlerin çeşidine dair zengin bir bilgi sunumu söz konusu olmaktadır. Biz konuya dair birkaç ayeti burada aktarmak istiyoruz:

73 Detaylı bilgi için bk. Sinott & Wilson, s. 102-104.

74 Bk. Sinnott & Wilson, s. 82-83.

75 Tantâvî, XXV, 8.

76 İbrâhîm 14/24-26.

77 Zeccâc, III, 160,161; Mâverdî, III, 132,134; Zemahşerî, II, 376,377.

78 Ra'd 13/4.

79 Zeccâc, III, 138; Mâverdî, III, 94; Zemahşerî, II, 349; Yazır, Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1962, IV, 2958; İbn Âşûr, VII (13. cüz), 87.

“O, gökten su indirendir. İşte biz onunla her türlü bitkiyi çıkarıp, onlardan yeşillik meydana getirir ve o yeşil bitkilerden, üst üste binmiş taneler, hurma ağacının tomurcuğunda da aşağıya sarkmış salkımlar, üzüm bahçeleri, zeytin ve nar çıkarırız: Her biri birbirine benzer ve her biri birbirinden farklı. Bunların meyvesine, bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman bakıverin hele! Kuşkusuz, bütün bunlarda inanan bir toplum için ibretler vardır.”⁸⁰ Bu ayette yiyecekler sıralanırken, “tane”ye öncelik verilmesindeki maksat, ekinin (hububat) üstün meziyetli olmasıdır. Zira o, pek çok memleketin azığı ve ekseri hayvanatın gıdasıdır. Aynı yiyeceklerin “nar” ile noktalanması ise, bu meyvenin hoş ve çok faydalı olması sebebiyledir. Şöyle ki, nar dört kısımdan oluşur: a) Dış kabuk, b) İç (yumuşak ve beyaz) kabuk, c) Çekirdekler, d) Su. Bunlardan ilk üçü katı, kuru, yoğun, kekrek ve asitli iken, sonuncusu olan su (bunların aksine) içeceklerin en leziz ve latifi, mutedil tabiata en uygun olanıdır. Zayıf karakteri güçlendirir; bir yönüyle besin, bir yönüyle de ilaçtır.⁸¹

Ayetin son kısmında ise meyvelerin renk, miktar, tat ve şekille ilgili olarak,⁸² çağla ve olgunlaşma evrelerinde sergilemiş olduğu fizikî görünüm ve değişime dikkat çekilmektedir.

“Gökten bereketli bir su indirip, onunla kullar için rızık olarak bahçeler ve hasatlık taneler, birbirine girmiş küme küme tomurcukları olan yüksek hurma ağaçları bitirdik...”⁸³

“İnsan, yediğine bir baksın! Şöyle ki biz, yağmuru bol bol yağdırdık. Sonra toprağı göz göz yardık da, sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için orada taneler, üzümler, (baklagiller gibi) taze sebzeler, zeytinler, hurmalıklar, sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve otlaklar ortaya çıkardık.”⁸⁴

“Allah o su sayesinde sizin için ekinler, zeytinler, hurmalar, üzümler ve (diğer) bütün meyvelerden bitirir...”⁸⁵

“Yeryüzünde birbirine komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, bir kökten çıkan çok gövdeli ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır ki, bunların hepsi aynı su ile sulanır; böyle iken, yemişlerinde onların bir kısmını bir kısmına üstün kılıyoruz...”⁸⁶

80 En'âm 6/99.

81 Bikâî, II, 685,686. Bugün tıp dünyasında nar suyunun kanseri önlediğinden bahsedilmektedir.

82 Bk. Bikâî, II, 687.

83 Kaf 50/9-11.

84 Abese 80/24-32.

85 Nahl 16/11.

86 Ra'd 13/4.

“Hurma ve üzüm gibi meyvelerden hem içki hem de güzel rızık ediniz...”⁸⁷ Bu son ayet Mekke’de indiği için, henüz şarabın haram kılınmadığı dönemlere rastlamakta olup, “içki”nin “güzel rızık”tan ayrı zikredilmesi, Kur’an’ın daha o zamanlarda bile içkiyi hoş bir şey saymadığını ortaya koymaktadır. Böylece içkinin en azından “güzel bir rızık” olmadığı dolaylı olarak anlatılmış olmaktadır. Bütün bunlar bir yana; hurma ve üzümün, reçel, pekmez, pestil, sirke, şıra, hoşaf gibi mamullerin ana kaynağı oldukları gibi, hem taze hem de kuru olarak, zevkle yenebilen, kalori değeri yüksek, nefis birer besin oldukları bir gerçektir.

“Hani siz: “Ey Musa! Bir tek yemeğe katlanamayız; bizim için Rabbine dua et de yerin bitirdiği şeylerden; sebzesinden, hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden, soğanundan bize çıkarırsın” demiştiniz...”⁸⁸ Bu ayette Yahudilerin, kendilerine gökten indirilen “kudret helvası (man)”ve “bıldırcın eti”nden oluşan mөнünün⁸⁹ bıkırtıcı monotonluğundan yakınmaları üzerine, Mısır’da kendilerini bekleyen bazı önemli sebzelerden bahsedildiğini görüyoruz.

7. Bitirilme Hâdisesinin Felsefî Tahlili

Bitkinin bitip neşvünema bulmasında, yukarıdan beri sunmuş olduğumuz doğal enstrümanlar bu “bitirilme” hâdisesinin fizikî boyutunu oluşturmakla birlikte, bunun “yaratma” bazında Allah’a ait olduğu; **toprak + su + güneş** üçlüsü etrafında şekillenen bu “bitirilme” keyfiyetinin yokluktan varlığa taşınması işinin Allah tarafından gerçekleştirildiği bir vakıa olup, Kur’an bu konuda da aydınlatıcı bilgi sunarak bizi tefekküre davet etmektedir. İşte buna dair bazı örnekler:

“Şüphesiz Allah, taneyi ve çekirdeği yarıp filizlendirendir. Ölüden diriyi, diriden de ölüyü çıkarır. İşte budur Allah! Peki (O’ndan) nasıl çevriliyorsunuz!”⁹⁰

“(Allah’a koştuıkları ortaklar mı hayırlı) yoksa gökleri ve yeri yaratan, gökten size su indiren mi? O suyla, gönül alıcı güzel bahçeler meydana getirdik. Oysa siz o bahçelerin bir ağacını bile bitirmeye muktedir değiliz...”⁹¹

87 Nahl 16/67.

88 Bakara 2/61.

89 Bk. Bakara 2/57. Ayrıca bk. Çıkış 16: 12-31; Sayılar 11: 6-9, 31-32.

90 En’âm 6/95.

91 Neml 27/60.

“Şimdi de ektiğinizi bir haber verin bana! Onu siz mi bitiriyorsunuz, yoksa bitiren biz miyiz? Dileseydik, onu kuru bir çöp yapardık da şaşar kalırdınız.. Söyleyin şimdi bana, tutuşturmakta olduğunuz ateşi! Onun ağacını siz mi yarattınız, yoksa yaratan biz miyiz?”⁹² Bu ve benzeri ayetler, ziraat da dâhil olmak üzere tabiatta cereyan eden tüm hâdiselerin gerçek yaratıcısının ALLAH olduğu hususunu dikkatlerimize sunmakta olup, aynı gerçeğe İncil’de de yer verildiğini görmekteyiz: Aziz Pavlus’un mektuplarında yer alan ve birincisi İsa Mesih’in davasını, ikincisi ise bedenlerin dirilişini konu alan şu: “Apollos kim? Pavlus kim? İman etmenize aracı olmuş hizmetkârlardır. RAB her birimize bir görev vermiştir. Tohumu ben ektim, Apollos suladı. Ama Tanrı büyüttü. Önemli olan, eken ya da sulayan değil, ekilene büyüten Tanrı’dır...”⁹³

“...Ektiğin zaman, oluşacak olan bitkinin kendisini değil, yalnız tohumunu; buğday ya da başka bir bitkinin tohumunu ekersin. Tanrı tohuma dilediği gibi bir beden verir; tohumların her birine özel bir beden verir...”⁹⁴ şeklindeki teşbihli anlatımlar da aynı gerçeği terennüm etmektedir.

8. Hayvancılık

Kur’an-ı Kerim’de, bitkilerin yanı sıra insanoğlunun hizmetine sunulmuş olan; kara ve suda yaşayan bazı hayvanlar ve bunların ürünlerinden de bahsedilmektedir. İşte bununla ilgili bazı örnekler:

“O Allah (hayvanlardan dişi ve erkek olarak) sekiz eş yarattı: Koyundan iki, keçiden iki... Yine (erkek ve dişi olarak) deveden iki, sığırdan da iki...”⁹⁵ İnsanlığın hâlâ etinden, sütünden, derisinden, yün ve yapağısından yararlanmakta olduğu tüm deve, sığır ve koyun cinsleri bu ayette sunulmuş olmaktadır.

“Hayvanlardan yük taşıyan ve tüyünden döşek yapılanları yaratan O’dur...”⁹⁶ Ayetin orijinal metninde yer alan “hamûle” kelimesi “yük taşıyan hayvan”, “ferş” kelimesi ise “henüz binilme çağına gelmemiş küçük hayvan” veya “yününden, kılından yaygı, sergi ve döşek yapılan hayvan” anlamına gelmektedir. Yine “ferş” lafzı, “yatırılıp kesilen hayvan” anlamına da gelmektedir.⁹⁷

92 Vâkıa 56/63-65,71-72.

93 1. Korintliler 3: 5-7.

94 1. Korintliler 15: 37-38.

95 En’âm 6/143-144.

96 En’âm 6/142.

97 Zemahşerî, II, 56; Beydâvî, I, 406; Bikâî, II, 729.

“Hayvanları da O yarattı. Onlarda sizin için bir ısınma⁹⁸ ve birçok faydalar vardır; bir kısmını da yersiniz. Akşamleyin getirirken, sabahleyin salıverirken de sizin için bir güzellik (ve zevk) vardır o hayvanlarda. Bu hayvanlar, sizin ağırlıklarınızı, ancak güçlülere katlanarak varabileceğiniz beldelelere taşırlar. Şüphesiz Rabbiniz çok şefkatli, pek merhametlidir. Hem binesiniz, hem de süslenesiniz diye atları, katırları ve merkepleri de yarattı. O, bilemeyeceğiniz daha nice şeyleri de yaratır.”⁹⁹

“Görmediler mi ki, biz onlar için, ellerimizin (kudretimizin) eseri olan birçok hayvan yarattık da, şimdi onlar bu hayvanlara sahip oluyorlar. Biz o hayvanları kendilerine boyun eğdirdik. Onların bir kısmını binek olarak kullanırlar, bir kısmını da yerler. Bu hayvanlarda onlar için nice faydalar ve içilecek sütler vardır! Hâlâ şükretmeyecekler mi?”¹⁰⁰

“Kuşkusuz (sağmal) hayvanlarda da sizin için büyük bir ibret vardır. Zira onların karınlarındaki fişki ile kan arasından süzülüp gelen, içenlerin boğazından kolayca geçen hâlis bir süt içiriyoruz size.”¹⁰¹

“Allah, size evlerinizi huzur ve dinlenme yeri yaptı. Hayvanların derilerinden, gerek göç gününüzde, gerekse konaklama gününüzde kolayca taşıyacağınız evler; yünlerinden, yapağularından ve kıllarından, bir süreye kadar yararlanacağınız ev eşyası ve geçimlikler meydana getirdi.”¹⁰² Bu ayetlerde, karada yaşayan; etinden, sütünden, derisinden ve yününden yararlanan hayvanların yanı sıra, binilen ve kendisiyle yük taşınan hayvan cinsleri de sunulmuş olmaktadır.

“O, taptaze et yemeniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarmanız için denizi sizin hizmetinize verendir.”¹⁰³

“İki deniz aynı olmaz; şu tatlıdır, susuzluğu giderir; içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır. Bununla beraber her birinden taze et yersiniz ve takınacağınız süs eşyası çıkarırsınız...”¹⁰⁴

“O iki denizden (acı ve tatlı sudan) inci ve mercan çıkar.”¹⁰⁵

98 Gerek kıl ve yünlerinden mamul iç ve dış giysiler sağlanması, gerekse et ve süt ürünlerinden yenmesi sayesinde hayvanlar, insanlar için (dışsal ve içsel) ısı temin etmektedirler. Mâverdî, III, 179; Zemahşerî, II, 401; Celâleyn (Celâleddîn Mahallî ve Celâleddîn Suyûtî), *Tefsîru'l-Celâleyn* (Ahmed es-Sâvî'nin Hâşiye'siyle birlikte), II, 305.

99 Nahl 16/5-8.

100 Yâsîn 36/71-73.

101 Nahl 16/66.

102 Nahl 16/80.

103 Nahl 16/14.

104 Fâtır 35/12.

105 Rahmân 55/22.

“Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helal kılındı...”¹⁰⁶ Mealini sunduğumuz bu ayetlerde, suda yaşayan av hayvanları ve bunlardan elde edilen su ürünleriyle, bilhassa denizden elde edilen inci, mercan gibi kıymetli süs eşyalarından bahsedilmektedir. Burada “deniz avı” derken, Hanefiler’e göre bununla kastedilen sadece balık türüdür. İbn Ebî Leylâ (ö. 702), Mâlik b. Enes (ö. 795), Evzâî (ö. 774), Şâfiî (ö. 820) ve -bir rivayette- Sevrî (ö. 778)’ye göre ise, ilgili ayette mutlak bir ifade söz konusu olup, herhangi bir tahsise gidilmediği için, balık türünün yanı sıra, denizde yaşayan bütün canlıların etini yemek helâldir.¹⁰⁷

9. Arıcılık

Kur’an, önemli bir besin maddesi olan balın mahiyeti ve imal edilmesi hakkında da bizlere doyurucu bilgi sunmaktadır:

“Rabbin bal arısına şöyle ilham etti: “Dağlardan, ağaçlardan ve insanların yaptıkları çardaklardan (kovanlardan) kendine evler (petekler) edin! Sonra meyve (ye dönüşecek olan çiçek)lerin her birinden ye ve Rabbin sana amade kıldığı yaylım yollarına gir!”. Onların karınlarından (bal midelerinden) renkleri çeşitli bir şerbet (henüz çok sulu bir bal) çıkar ki, onda insanlar için şifa vardır.”¹⁰⁸ Eski ve yeni kuşak müfessirler, Kur’an surelerinden birisine ismini veren bal arısının (*nahl*), balı nasıl yaptığı konusunda, bu ayeti esas alarak çeşitli yorumlar ortaya koymuşlardır. Şöyle ki, arının bu petekleri inşa etmesinde, ihtisas sahibi mühendislerin bile aletlerle ve derin incelemelerle güç yetiremeyecekleri bir sanat güzelliği ve bir simetri mevcuttur. Ayette geçen “her meyveden ye!” ibaresi, gerek acılığı, gerek tatlılığıyla, arının iştahını çeken her bir meyve, çiçek, yaprak ve yaprakların üzerine düşen latif maddeleri anlatmaktadır. Bir görüşe göre “meyve” derken, bununla kastedilen, bizatihi çiçekler ve yapraklardır. Zira arı, çiçeklerden ve kokulu yapraklardan topladığı küçük, tatlı maddeleri (nektar) biriktirip, bunları bala çevirir. Bu durumda (bilhassa) çiçeğin “meyve” diye isimlendirilmesi, meyve ile çiçek arasındaki alâka sebebiyle olup, ayette *serbest mecaz (mecâz-ı mürsel)* sanatına yer verilmiştir.¹⁰⁹

106 Mâide 5/96.

107 Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, İstanbul 1916, II, 479; Kurtubî, VI, 319.

108 Nahl 16/68-69.

109 Beydâvî, I, 672-673; Bikâî, IV, 286; Tantâvî, VIII, 148; İbn Âşûr, VII (14.cüz), 207.

“Rabbinin sana amade kıldığı yaylın yollarına gir!” ibaresi: “Rabbinin sana ilham ettiği yollara gir!” veya: “Allah’ın sana amade kılıp kolaylaştırdığı yollara gir; kovanından uzak yerlerdeki çiçeklere gidip yedikten sonra, yolunu hiç şaşırmadan ve kaybolmadan kovanına dön!” şeklinde yorumlanmıştır.¹¹⁰

“Onların karınlarından...” ibaresi ise “ağzlarından...” anlamına gelmektedir. Arı, çiçekleri ve kokulu yaprakları yiyip, bunları karında (bal midesinde) bala çevirdikten sonra, ağzından peteklere kusar.¹¹¹

Bütün bunların ötesinde, ilgili ayette bal arısından bahseden *fil* kelimelerin *ittahızî (edin!)*, *külî (ye!)* ve *uslukî (gir!)* şeklinde, *müennes (feminine; dişil)* formunda gelmiş olması, bunun morfolojik değil; gerçek, yani bir cinsiyet dişiliği olduğu da bir vakiadır. Zira bugün, balı yapanın dişi arı (işçi arı) olduğu artık bilinmektedir.

10. Tarım ve Hayvancılığın Korunup teşvik Edilmesi

Kur’an-ı Kerim’in dolaylı olarak vurgu yaptığı bir diğer önemli konu ise, hem tarım hem de hayvancılığın korunması hususu olup, bu iki temel kaynağın bazen nasıl insafsızca ve bilinçsizce itlaf edildiğine dikkat çekmektedir. Öyle ki, Kur’an, bu iki değerini heba edilmesini, tüm yeryüzünün fesada verilmesiyle eşdeğer görmektedir:

“İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün, özüne uyduğuna dair) Allah’ı şahit tutar. Halbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır. O, senin yanından ayrılınca, yeryüzünde bozgunculuk yapmaya, ekin ve nesli yok etmeye çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez.”¹¹² Bu ayetin inişini hazırlayan tarihî olaya (sebeb-i nüzûl) baktığımızda şunu görüyoruz: Ahnes b. Şerîk es-Sakafî, Zühre Oğulları ile yeminli dost idi. Medine’de Hz. Peygamber’e gelip, kendisine Müslüman olduğunu açıklamıştı. Hz. Peygamber de onun bu davranışını çok beğenmişti. Bu zat: “Ben ancak Müslüman olmayı istediğim için geldim. Allah biliyor ki, ben gerçekten doğru söylüyorum” demiş, sonra Hz. Peygamber’in huzurundan ayrılp, Müslümanlardan bir grubun ekinine ve merkep sürüsüne uğramış; ekinleri yakıp, merkepleri de kesmişti. Ayetin iniş sebebi budur.¹¹³

110 Zemahşerî, II, 418; Beydâvî, I, 673.

111 Beydâvî, I, 673.

112 Bakara 2/204-205.

113 Vâhidî, Ebu'l-Hasen Alf b. Ahmed, *Esbâbu'n-Nuzûl*, Kahire 1968, s. 39.

Ayetin iniş sebebini hazırlayan bu tarihî vakanın ötesine geçip: “*İtibâr lafzın umumîliğindedir; sebebini hususîliğine değil*”¹¹⁴ kuralı çerçevesinde bu ayetin evrensel boyutuna baktığımızda şu yorumlarla karşılaşmaktayız: Ayet metninde yer alan “*tevellâ*” fiili, “dönüp gitti”, anlamının yanı sıra, “yönetici oldu; iş başına geçti” anlamı da taşımakta olup, buna göre ayet ya: “*Kötü yöneticilerin katil, telef ve zulüm gibi uğursuzlukları yüzünden Allah yağmuru men eder de, buna bağlı olarak ekin ve hayvan nesli yok olur*”, ya da: “*İş başına geçince, ekini ve nesli mahvedip, bunu bir akide hâline getirir; kendi süflî ve şehvî emelleri uğruna, bütün bir yeryüzünü fitne ve fesada verip harap eder ve kendisini yadığayan erdemli kişilere düşman kesilir*” şeklinde yorumlanır. Zira yeryüzüne yönelik bir genel bozgunculuk, o yeryüzünün bir parçası olan ekin ve hayvan neslinin mahvolmasını da beraberinde getirecektir.¹¹⁵

11. Kur’an’da Zikredilen Belli Başlı Meyveler

Kur’an’da, gerek dünya gerekse ahirete yönelik olarak ismi zikredilen başlıca yedi çeşit meyve bulunmakta olup, bunlar hurma, üzüm, incir, zeytin, nar, muz ve kirazdır.¹¹⁶ Bu meyvelerin hepsinin çok yüksek besin değeri taşıdığı bu gün artık bilinmektedir. Ayrıca bu meyvelerden bilhassa incir ve zeytinin: “*İncire, zeytine... yemin olsun ki...*”¹¹⁷ ayetinde yer aldığı şekliyle kaseme konu olmalarının ekstra bir yönü olmalıdır. Nitekim incirin, aynı anda hem bir besin, hem bir meyve, hem de bir ilaç olduğu, fazla posa bırakmayan, çabucak hazmedilen, mideye çökmeyen, mizacı yumuşatan, balgam söktüren, böbrekleri ve mesaneyi temizleyen, ciğer ve dalak tıkanıklığını açan, bedeni semizleştiren, basuru kesen, ağız kokusunu gideren, saç uzamasını sağlayan ve felci önleyen latif bir meyve olduğu söylenmiştir.¹¹⁸ Keza zeytinin hem bir meyve hem bir katık hem de bir ilaç olduğu ve pek çok yararları bulunan latif bir yağa sahip olduğu belirtilmekte olup,¹¹⁹ bugün zeytinyağının sağlık açısından vazgeçilemez bir besin olduğu, bilhassa kötü kolesterolü önlemesi açısından ideal bir yağ olduğu, uzmanlar tarafından medya aracılığıyla ifade edilmektedir.

114 Zerkeşi, Bedruddîn Muhammed, *el-Burhân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, Beyrut 1972, I, 32.

115 Zeccâc, I, 277-278; Zemahşerî, I, 352; Beydâvî, I, 148; Merâğî, Ahmed Mustafâ, *Tefsîru’l-Merâğî*, Mısır 1953, II, 111.

116 Bk. En’âm 6/99,141, Rahmân 55/68, Vâkıa 56/28,29, Tîn 95/1.

117 Tîn 95/1.

118 Râzî, XXXII, 8; Beydâvî, II, 610.

119 Beydâvî, II, 610.

Ayrıca Kur'an'da sıkça geçen "*fâkihe*" ve bunun çoğulu olan "*fevâkih*" kelimesi "taze meyve" anlamına gelmekte olup, şeftali, üzüm, incir, elma, armut, erik, portakal, limon, hinthurması, ananas, nar, kavun, karpuz, ayva, ahududu vb. meyve türlerini ifade için kullanıldığı belirtilmektedir.¹²⁰

SONUÇ

Buraya kadar sunmaya çalıştığımız bilgi ve bulguları özetleyerek diyebiliriz ki, Kur'an-ı Kerim'de, insan yaşamının ayrılmaz bir parçası olan ziraat konusuyla alâkalı, bize ufuk açıcı genel bilgiler sunulmakta; bu yapılırken de, modern ve teknik anlamda detaylı bilgi sunma yerine, geneli ve daha çok duyulara hitap edip, tefekküre davetiye çıkaran, fizikî karakterli bilgilere yer verilmekte ve ilahî bir lütuf olarak bizlere sunulan ekinler, sebzeler, meyveler, meralar, hayvanlar ve pek çok giyim ve ziynet eşyasının yanı sıra, bal, et ve süt gibi temel gıda maddelerinden oluşan çeşitli nimetler karakterize edilip sıralanmakta, tüm bu nimetleri yoktan var etme güç ve saltanatının, ancak Allah'a ait olduğu gerçeğine dikkat çekmenin eşliğinde, Allah'a karşı kulluk görevlerimiz hatırlatılarak, bahşedilen bunca sayısız nimetlere karşı bizden, "iman" başta olmak üzere şükür ve tefekkür talebinde bulunmaktadır. Makalemizin başında da belirttiğimiz gibi, Kur'an tüm bu ziraat tema ve unsurları ele alırken, öncelikle Allah'ın, hem Zat'ında hem fiillerinde tek, eşsiz ve ortaksız olduğu hususunu; yani "tevhit akidesi"ni ön plana çıkarıp, bunu sistematik bir öğreti formu dahilinde zihinlere naksetme ve bunun uzantısı olarak, ahiret hayatını ispatlama amacı güder.

120 Bikâf, VIII, 331; Tantâvî, XXV, 52-53.

